

378(082)
Ф79

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ УКРАЇНИ
УКРАЇНСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ
УНІВЕРСИТЕТ ім. М. ДРАГОМАНОВА
ФУНДАЦІЯ ім. ОЛЕГА ОЛЬЖИЧА
КРИВОРІЗЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ
ІНСТИТУТ
МІСЬКИЙ ТА ЖОВТНЕВИЙ РАЙОННИЙ ВІДДІЛИ
НАРОДНОЇ ОСВІТИ м. КРИВОГО РОГУ

ФОРМУВАННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ САМОСВІДОМОСТІ
СТУДЕНТІВ ВИЩИХ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДІВ ТА
УЧНІВ ЗАГАЛЬНООСВІТНІХ ШКІЛ

ЗБІРНИК НАУКОВИХ ПРАЦЬ

(Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції)

частина I

КИЇВ—КРИВИЙ РІГ

1995 р.

Проблемно-ситуативні завдання не самоціль у роботі вчителя, а органічний процес, включений в урок. Вони можуть бути запропоновані як для колективного виконання, так і для індивідуального.

Апробація проблемно-ситуативних завдань у школі підтвердила доцільність їх використання у вихованні національної самосвідомості учнів. Подана в тексті ситуація дає поштовх часом до суперечливих, але власних оцінок учнями людських вчинків і суспільних проблем. У ході виконання цих завдань учні вчаться обстоювати власні морально-етичні та суспільно-політичні переконання. Безпосереднє відчуття образної сили слова допомагає школярам розвивати естетичні почуття, підтримувати інтерес до мови, культури, формує національну самосвідомість, без якої нема патріотизму.

З. П. БАКУМ

З УВАГОЮ ДО СПАДЩИНИ С. Х. ЧАВДАРОВА ПРО ПРИНЦИП СИСТЕМАТИЧНОСТІ НА УРОКАХ РОЗВИТКУ ЗВ'ЯЗНОГО МОВЛЕННЯ

Загальна проблема розвитку мовлення дитини здавна вважається однією з найактуальніших у педагогіці. У вітчизняній методичній літературі цьому питанню присвячена велика кількість спеціальних наукових праць С. Х. Чавдарова, І. О. Синиці, В. О. Сухомлинського, О. М. Біляєва, А. П. Коваль, І. Г. Чередниченка, В. Я. Мельничайка.

Під час становлення української методики розвитку мови значний вплив у цій галузі мала спадщина вченого-педагога, заслуженого діяча культури України, професора, члена-кореспондента АПН Сави Христофоровича Чавдарова. Ще в 1930—1931 роках С. Х. Чавдаров розпочав глибоке дослідження питань мовленнєвого розвитку учнів. Його погляди та ідеї викладені у працях, і насамперед таких, як «Чергові завдання у викладанні мови в школі», «Переказ у школі», «Методика викладання української мови в початковій школі», «Методика викладання української мови в середній шолі», «Кругозір та культура мови випускників», «Викладання мови — на рівень сучасних вимог».

С. Х. Чавдаров не тільки закликав учителів виховувати у дітей високу культуру слова, а й дав науково обгрунтовані поради. Його рекомендації з методики розвитку мовлен-

ня мають велике теоретичне і практичне значення. Глибоке вивчення їх і впровадження в шкільну практику особливо актуальні.

С. Х. Чавдаров зазначав, що добрий розвиток мовлення особистості зумовлюється багатьма чинниками. Серед них помітно виділяється систематичність в організації навчання, яка, на його думку, потрібна як в організації навчального матеріалу, так і в шляхах засвоєння його. Чавдаров доводить, що вміння говорити правильно набувається учнями тільки внаслідок систематичної роботи школи над розвитком мовлення у школі відповідає увесь педагогічний колектив. Бо кожен учитель незалежно від того, який предмет він викладає, мусить бути і словесником.

На думку вченого, роботу над мовленнєвим розвитком учнів треба розпочати з усунення таких хиб, як безграмотність, відсутність усвідомленого вміння пильнувати свою мову, дбати за найкраще оформлення її.

Для усунення обмеженості лексичного фонду учнів ефективними є такі методи:

- а) читання художньої літератури в класі з учителем,
- б) читання її вдома (з виписуванням певних місць),
- в) робота над вивченням стилю художніх творів,
- г) роботою над лексикою взагалі (аналіз значення слів, розкриття їх змісту),
- д) вправами над виправленням мови самих учнів, поєднаними показом того, як треба говорити, писати.

Прикладів аналізу мовної діяльності школярів у працях Чавдарова є немало. Педагог доводить, що учень повинен бути господарем своєї мови. Відчувати її форму. Закликає школяра не боятися крапки ні в усному, ні в писемному мовленні.

Загострює увагу на тому, що досить часто пишуть довгими періодами. А письмо періодами, як ми знаємо, вказує на невміння учнів диференціювати свої думки й диференціювати елементи своєї мови. С. Х. Чавдаров пропонує період розчленувати на кілька окремих речень, щоб учень відчув і усвідомив, як звучить один і той же матеріал порізному.

Для подальшої роботи радить такі вправи:

- а) перифраз речень,
 - б) спрощення структури речення,
 - в) розклад, поданих учителем періодів на окремі речення.
- Для успішного розвитку усного і писемного мовлення учнів важливе значення має робота над переказом. У методиці відомі різні підходи вчених та вчителів-практиків до

цього виду роботи. К. Бахін, П. Афанасьєв вважають переказ несумісним з розвитком самодіяльної творчості учнів. П. Афанасьєв визначає його як форму, що передбачає завдання лише технічного порядку. Твердження С. Х. Чавдарова не зберігається в попереднім. Він доводить, що переказ вивіреним у багаторічному досвіді шкільного навчання і займає чільне місце в системі роботи з розвитку зв'язного мовлення.

У посібнику для вчителів «Переказ у школі» вчений рекомендує використовувати його не тільки під час вивчення мови, але й інших дисциплін. На думку вченого, навчити дітей слухати — це значить навчити їх зрозуміти і довести своє розуміння, це значить передавати словами думки й почуття, тобто переказувати.

Аналізуючи переказ С. Х. Чавдаров називає його переваги:

- а) привчає говорити зв'язно, лагідно,
- б) сприяє розвитку пам'яті і уваги дітей,
- в) організовує й забезпечує повноту й точність відтворення прочитаного,
- г) концентрує увагу дитини,
- д) орієнтується на активній функції пам'яті дитини, забезпечує зберігання в пам'яті учнів здобутих знань,
- е) привчає до системи у викладі думок,
- є) готує до роботи над книжкою,
- ж) сприяє збагаченню мовних ресурсів дітей, оскільки організовує увагу не тільки до змісту, а й до мовних засобів.

Залежно від докладності передачі змісту тексту й міри збереження його композиції автор посібника виділяє такі види переказів: повний (деталізований) і короткий; творчий (розширений).

Спираючись на принцип систематичності доцільним вважає використовувати такі прийоми:

- а) аналітичний — спочатку ставити запитання до окремих думок кожної частини, після детального переказування ставиться запитання, щоб відтворити основну думку статті,
- б) синтетичний прийом — спочатку з'ясовується головна думка, після відтворюються деталі.

Набутки шкільної практики та методичної науки підтверджують правильність підходів вченого до переказу як однієї з форм роботи з розвитку зв'язного мовлення учнів.

Наступним етапом у системі розвитку зв'язного мовлення Чавдаров вважає перехід до написання самостійних тво-

рів, з огляду на те, що саме творчі роботи формують уміння вправно користуватися мовою. Необхідною умовою розвитку творчих здібностей учнів С. Х. Чавдаров вважав здатність зосереджувати увагу на об'єктах сприймання, диференціювати здобуті уявлення, систематизувати їх, одно слово — мислити. Відсутність названих умов не забезпечує досягнення поставленої мети.

Вчений радить думати про те, що вони бачать, і говорити про те, що думають. Тому у підручниках «Українська мова», які витримали 30 видань, значне місце відведено ілюстраціям до окремих текстів. Вищою ознакою справжньої культури мови Чавдаров вважає художність. Відомо, що культура художньої мови передбачає неодмінну боротьбу за багатий лексичний фонд дітей, за логічну стрункість у висловленнях, за яскравість мовних конструкцій.

Заслуговує на увагу пропонована С. Х. Чавдаровим система заходів, спрямовану на здійснення завдань розвитку мови учнів це: заняття над стилем, над аналізом спеціальних ресурсів, які використовують художнє слово:

Значне місце в підготовці учнів до майбутньої практичної діяльності Чавдаров відводив формуванню уміння оформити ділові папери. Тому учений рекомендував працювати над такими видами ділового мовлення як: об'ява, поштова адреса, розписка, протокол, звіт, автобіографія і т. д.

Системність у роботі з розвитку мовлення учнів головним чином забезпечується під час вивчення мови і літератури. Якщо в середніх класах міжпредметні зв'язки мова-література встановлюються від мови до літератури, то у старших цей процес іде в зворотному напрямі: вихідною є література.

Особливо великого значення він надавав збагаченню школярів на уроках читання. Читання художніх творів дає змогу учням знайомитися з новими словами. Працюючи над поезією, вони привчаються розуміти значення слів-синонімів, епітетів, порівнянь.

Чавдаров заперече вивчення літератури, яке обмежується часто тільки соціологічним аналізом твору. «Сюжет твору, його мовні ресурси залишалися поза аналізом і вивченням, і тому робота з літератури не чинила потрібного впливу на розвиток і збагачення мови учнів».

Протягом багатьох років С. Х. Чавдаров вів невтомну й багатогранну діяльність у царині мовно-педагогічної культури. Завдяки цьому він глибоко розкрив у своїх наукових працях основні тенденції й проблеми мовної підготовки школярів, розширив горизонти шкільної методики розвитку

зв'язного мовлення, показав взірець системного підходу до розв'язання проблем оптимізації мовної підготовки учнів у школі.

М. ВЕРБОВИЙ, Н. ВЕРБОВА,

Кривий Ріг

СПОСТЕРЕЖЕННЯ НАД ЛЕКСИКОЮ ОДНОГО ТЕКСТУ Г. СКОВОРОДИ («БАСНИ ХАРЬКОВСКІЯ»)

Як відомо, м ова творів Г. Сковороди — явище складне, тому, щоб мати об'єктивне уявлення про неї, слід, очевидно, досліджувати мовну систему філософа з різних сторін.

Послідовне вивчення характеру вживаної Григорієм Сковородою лексики в одному з його текстів допоможе, гадаємо, дійти певних висновків про використання автором мови у тому жанрі, який представлятиме розглядааний текст. Дослідження усіх текстів нашого філософа з такої точки зору сприятиме, поза усяким сумнівом, глибшому проникненню в стилістичну систему Г. Сковороди, що в свою чергу, на наше переконання, створить ґрунт для більш точного розуміння місця й ролі Григорія Сковороди в історії української літературної мови.

Використання Г. Сковородою у своїх текстах елементів різних мов було підпорядковане, на думку дослідника, одній меті: прагненню філософа до народної української мови, до вироблення української літературної мови на живій народно-розмовній основі², такий підхід, гадаємо, насамперед повинен бути відображеним у доборі лексичних одиниць. Г. Сковорода свої байки створював протягом приблизно п'яти років (1769—1774 рр.), тобто текст зафіксував, певне, якісь загальні, такі, що не змінилися погляди автора на використання мови. Спробуємо виявити їх, характеризуючи окремі лексичні одиниці тексту (матеріал взято довільно).

Іменник **время** потрапив до тексту байок, скоріше за все, не з російської мови, а з рідної говірки Г. Сковороди, в

¹ Огляд частини праць про мову Г. Сковороди див. Багалій Д. Український мандрований філософ Григорій Сковорода. — К., 1992. — С. 350—364. Ще див. І. Білодід, Києво-Могилянська академія в історії східнослов'янських літературних мов. — К.: Наука, думка, 1979. С. 108—110, 115|129. Русанівський В. Джерела розвитку східнослов'янських літературних мов. | К.: Наук. думка, 1982. — С. 165—167.

² Білодід І. Києво-Могилянська академія в історії східнослов'янських літературних мов. — К.: Наук. думка, 1979. — С. 123.